

بررسی مزایا و آثار اجتماعی و اقتصادی اوراق قرض الحسنه^۱

علی اصغر هادوی نیا^۲

بهنام عرب بافرانی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۳/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱۱/۲۲

چکیده

مکتب اقتصادی اسلام با تحریم ربا، قرض الحسنه را به عنوان بهترین شیوه جایگزین برای ربا در نظر گرفته است. با توجه به این که اوراق قرض الحسنه صرفاً مبتنی بر عقد قرض الحسنه می باشد، لذا تمام مواردی که به عنوان مزایا و آثار اجتماعی و اقتصادی برای قرض الحسنه قابل طرح است، برای اوراق قرض الحسنه نیز قابل طرح می باشد. نتایج پژوهش نشان داد که اوراق قرض الحسنه دربردارنده مزایایی چون: شفافیت و هماهنگی با ماهیت قرض الحسنه، اجتناب از ربا، فقر زدایی، تامین مالی پروژه های کلان و عمومی، قابلیت انعطاف، قدرت نقدینگی، استفاده به عنوان وثیقه، مدیریت ریسک، جنبه بین المللی پیدا کردن قرض الحسنه می باشد. همچنین در ادامه مقاله، به بررسی تاثیر اوراق قرض الحسنه بر متغیر های اقتصادی از جمله مصرف، پس انداز، توزیع درآمد، بخش پولی، اشتغال، سرمایه انسانی و هزینه های تولید پرداخته شده است. بنابراین با توجه به مزایا و آثار اجتماعی و اقتصادی عنوان شده، چنانچه اوراق قرض الحسنه به صورت صحیح به کار گرفته شود، نقش قابل توجهی در حل مشکلات اجتماعی و اقتصادی جامعه خواهد داشت.

واژگان کلیدی: قرض الحسنه، اوراق قرض الحسنه، مزایا، آثار اجتماعی و اقتصادی
طبقه بندی E44, G24, K22:JEL

۱. این مقاله مسخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد بهنام عرب بافرانی با عنوان "تحلیل آثار اقتصادی اوراق قرض الحسنه" است.

۲. استادیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

۳. دانشجوی دکترای علوم اقتصادی دانشگاه آزاد اسلامی اراک (نویسنده مسئول)

مقدمه

مکتب اقتصادی اسلام با تحریم ربا، قرض الحسنه را به عنوان بهترین شیوه جایگزین برای ربا جهت استفاده از متقاضیانی که توانایی بازپرداخت سود را ندارند در نظر گرفته است که ثروتمندان با در نظر گرفتن پاداش معنوی قرض الحسنه داوطلبانه اقدام به انجام آن می کنند. در این شیوه امکان در اختیار قرار گرفتن امکانات مالی برای استفاده کنندگان از قرض الحسنه که عمدتاً گروه های کم درآمد جامعه را تشکیل می دهند فراهم می گردد. بنابراین با رواج آن و گسترش اجزاء آن عملاً نابرابری های زیاد درآمدی از بین می رود. از این رو می توان گفت نظام اقتصادی اسلام قرض الحسنه را به عنوان یکی از شیوه ها و ابزارهای مؤثر برای کاهش نابرابری توزیع درآمد در نظر گرفته است که با برقراری جریان پول از طبقات ثروتمند به سمت طبقات کم درآمد و ایجاد زمینه تغییر الگوی تولید، افزایش اشتغال و تأمین نیازهای ضروری طبقات مزبور می تواند در جهت تثبیت درآمدها بین نیازمندان و عدم تمرکز ثروت نقش فعالی داشته باشد.

از یک سو با توجه به شرایط اقتصادی موجود در کشور که منابع مالی کافی برای تکافوی متقاضیان تسهیلات قرض الحسنه وجود ندارد و از سوی دیگر گسترش و تعمیق فرهنگ قرض الحسنه در کشور و این که احیای آن امری مهم برای نظام بانکداری اسلامی محسوب می شود؛ لذا باید جهت رفع مشکل کمبود نقدینگی چاره ای اندیشید. ابداع ابزارهای نوین تأمین مالی اسلامی (صکوک) که بتواند حرکت نظام بانکداری کشور را بیش از پیش به سمت تحقق نظام بانکداری آرمانی که همان بانکداری بدون رباست، پیش ببرد، یکی از راهکارهای اساسی به شمار می رود. اوراق قرض الحسنه هم از جمله ابزارهای جدید بانکداری اسلامی است که با توجه به اثرات اقتصادی و مزایایی که برای آن قابل طرح است، می تواند در آینده توجهات بسیاری را معطوف به خود نماید.

در این مطالعه که با روش توصیفی-تحلیلی انجام گرفته است، به معرفی و تبیین مزایا و آثار اجتماعی و اقتصادی اوراق قرض الحسنه پرداخته می شود. در ادامه، ابتدا به تعریف قرض، قرض الحسنه و صکوک می پردازیم. سپس ضمن تبیین مفهوم اوراق سازی، پیشینه و ارکان آن به معرفی انواع اوراق موجود می پردازیم. در پایان هم مزایا و آثار اجتماعی و اقتصادی اوراق قرض الحسنه را مورد بررسی قرار می دهیم که این مسئله، پاسخ پرسش اصلی مقاله پیش رو می باشد.

۱- بیان مسئله

برای جذب سپرده ها و نقدینگی در اقتصاد نیاز به انگیزه و ابزار برای سپرده گذار است. در سیستم بانکداری ربوی بهره ابزاری برای کنترل و جذب سپرده گذار است. همچنین به هنگام نیاز به سرمایه گذاری در اقتصاد با کاهش نرخ بهره تسهیلات، انگیزه و تقاضا برای وام و سرمایه گذاری افزایش می یابد،

ولی در سیستم بانکداری بدون ربا فقدان اهرم کافی برای جذب سپرده ها به چشم می خورد. در بانکداری ربوی، نرخ بهره از پیش تعیین شده، صاحبان وجوه را به ویژه در جوامعی که ربا ممنوع نیست، به سوی بانک می کشاند. اگر بانک به پول بیشتری نیاز داشته باشد، نرخ بهره ی سپرده های بانکی را افزایش می دهد و هرگاه احساس کند نیاز به پول کمتری دارد، نرخ بهره سپرده ها را کاهش می دهد. در جهت اعطای تسهیلات هرگاه بخواهد تقاضای مردم را افزایش دهد، نرخ بهره وام را کاهش می دهد و هرگاه بخواهد تقاضا را کاهش دهد، نرخ بهره وام را افزایش می دهد.

در بانکداری بدون ربا، بانک دو نوع وجوه مالی دریافت می کند که یکی قرض الحسنه و دیگری سپرده سرمایه گذاری است. در مورد پس انداز قرض الحسنه مهم ترین انگیزه باید انگیزه معنوی باشد. وجود و قوت این انگیزه در جامعه به روحیه معنوی و نوع دوستی مردم باز می گردد. اگر این روحیه در مردم قوی باشد، رقم پس انداز افزایش می یابد و اگر ضعیف باشد، این رقم کاهش می یابد. اهرم دیگر جذب پس انداز، جوایز بانکی است ولی این اهرم در بانکداری ربوی نیز وجود دارد. بنابراین بانکداری ربوی از یک اهرم مادی قوی در جذب پس انداز برخوردار است که در بانکداری بدون ربا وجود ندارد. البته اگر در جامعه در زمینه انگیزه های معنوی و مردم دوستی تبلیغ لازم انجام شود، به علاوه برای جبران کاهش ارزش پول در صورت وجود تورم، اقدام اساسی صورت گیرد یا جلوی کاهش ارزش پول گرفته شود تا حدود زیادی این نقص جبران می شود.

این مقاله با بر شمردن مزایا و آثار اجتماعی و اقتصادی، به دنبال معرفی اوراق قرض الحسنه به عنوان ابزار مالی مناسب جهت برانگیختن مردم و جذب سپرده های بیشتر آنان از یک سو و جلب توجه سیاستگذاران اقتصادی جهت به کارگیری این ابزار از سوی دیگر می باشد.

۲- ادبیات موضوع و پیشینه تحقیق

اکبر کمیجانی و علی اصغر هادوی نیا (۱۳۷۷) در مقاله ی خود با عنوان "درآمدی بر جایگاه قرض الحسنه در اسلام و آثار اقتصادی آن" که به روش توصیفی تحلیلی نوشته شده است، سعی دارند با استفاده از منابع فقهی، روایی و تفسیری، ماهیت قرض الحسنه را مورد توجه قرار دهند. آنان همچنین بیان می دارند که قرض الحسنه در تامین اجتماعی، کاهش فاصله طبقاتی، مصرف، پس انداز و توزیع درآمد نقش بسزایی دارد.

هادوی نیا (۱۳۷۸) در کتابی با عنوان "قرض الحسنه و آثار اقتصادی آن" به بررسی ماهیت قرض، قرض الحسنه و جایگاه قرض الحسنه در اقتصاد اسلامی پرداخته و به معرفی آثار اجتماعی و اقتصادی قرض الحسنه می پردازد. وی آثاری چون اثر قرض بر تامین اجتماعی، مصرف، پس انداز، توزیع درآمد و بخش پولی اقتصاد مورد بحث و بررسی قرار می دهد.

هادوی نیا (۱۳۸۰) در مقاله ای با عنوان "اوراق قرض الحسنه" که به روش توصیفی تحلیلی نوشته شده است، راجع به ساز و کار اجرایی ای سخن گفته است که امر قرض الحسنه دادن و قرض الحسنه گرفتن را تسهیل می کند.

حبیبیان (۱۳۸۱) در مطالعه ای با عنوان "قرض الحسنه و راهبردهای توسعه اقتصادی" ضمن تبیین اجمالی نهاد قرض الحسنه و بررسی تاثیر آن بر متغیرهای مهم اقتصادی، با مقایسه مفهوم رشد و توسعه و تبیین راهبردهای توسعه اقتصادی، نشان می دهد که بین نهاد قرض الحسنه و راهبردهای توزیع مجدد به ویژه راهبرد تامین نیازهای اساسی، هماهنگی و سازگاری ویژه ای وجود دارد.

یزدانی (۱۳۹۰) ذیل عنوان "قرض الحسنه و نقش آن در رفع نیازهای اجتماعی و اقتصادی" به تشریح و تاثیر نهاد قرض الحسنه بر متغیرهای مهم اقتصادی پرداخته و بیان می دارد: «از بارزترین آثار مثبت قرض الحسنه بر متغیرهای اقتصادی، اثر آن بر پس انداز می باشد که تامین امنیت اقتصادی را در بر دارد».

در کتب فقهی و حقوقی در موضوعات قرض و دین با استناد به آیات و روایات، موضوع قرض الحسنه مورد بحث قرار گرفته است که اغلب به قرض های غیر متمرکز بین افراد توجه دارد، اما در چند دهه اخیر با فعالیت مراکز متعددی که به طور رسمی متولی این امر مقدس شده اند، به نظر می رسد که هنوز توجه درخور و شایسته ای به آن نشده است. در سال های اخیر برخی با عنایت به اینکه از لحاظ نظری کار شایسته ای صورت نگرفته است، جنبه نظری آن را مد نظر قرار داده اند. در مقابل عده ای جنبه نظری آن را به دیگران واگذار کرده و به بررسی واقعیات موجود و تاثیر آن بر متغیرهای کلان اقتصادی پرداخته اند. بعضی هم به عنوان تعیین جایگاه قرض الحسنه در نظام اقتصادی اسلام و اثرات اقتصادی آن در راستای ایجاد ارتباط بین دو نوع ادبیات موجود تلاش نموده اند.

با توجه به تحقیقات انجام شده، تحقیق حاضر از چند جهت با مطالعات قبلی متفاوت است. اولاً، برخی از این مقالات یکی از آثار اجتماعی یا اقتصادی قرض الحسنه را مورد بررسی قرار داده اند. ثانیاً، تعدادی از مطالعات گذشته که بدلیل تعدد از ذکر آن ها خودداری گردید، مختصراً در بخشی از آن ها تنها به اوراق قرض الحسنه اشاره شده است. ثالثاً، تنها مطالعه ای هم که با عنوان "اوراق قرض الحسنه" موجود است، پیرامون سازوکار اجرایی اوراق قرض الحسنه می باشد. رابعاً، مطالعاتی هم که به آثار اقتصادی قرض الحسنه پرداخته اند، آثار اقتصادی اوراق قرض الحسنه را به طور خاص مورد توجه قرار نداده اند.

بنابراین پژوهش پیش رو در مقایسه با کارهای انجام شده گذشته، از نوآوری و جامعیت برخوردار است.

۳- پرسش پژوهش

پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به دو پرسش است:
مزایای اوراق قرض الحسنه چیست؟
آثار اجتماعی و اقتصادی اوراق قرض الحسنه چیست؟

۴- مفهوم قرض و قرض الحسنه در لغت و اصطلاح فقهی

قرض، به معنای بریدن و قطع کردن است و مالی را که به دیگری داده می شود به شرط بازگرداندن (عین یا بدل آن) قرض می خوانند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ماده قرض).
قرض الحسنه: در قرآن کریم، واژه «حسن» صفت قرض الحسنه قرار گرفته است؛ حسن یعنی زیبا و نیکو (قرشی، ۱۳۷۱: ۱۳۵) و قرض نیکو آن است که از مال حلال باشد و آن را با منت گذاردن و اذیت، ضایع نکند (طبرسی، ۱۳۷۲: ۶۰۸).

قرض به عنوان یکی از عقود اسلامی در قسمت ابواب معاملات کتب فقهی مطرح است که تعاریف مختلفی برای آن بیان فرموده اند که از مجموع آن ها چنین استفاده می شود که معنای اصطلاحی قرض یعنی مالی را به ملک دیگری در آوردن یا ضامن شدن عوض آن مال و اما عقد قرض دارای دو طرف می باشد؛ مقرض یا وام دهنده که قبول از طرف او منعقد می گردد و مقترض یا وام گیرنده که ایجاب از طرف او منعقد می گردد و لازم نیست به عربی خوانده شود و به فارسی هم کفایت می کند و اما الفاظ باید به گونه ای باشد که قصد مقرض و مقترض را برساند و البته علماء معتقدند قرض به صورت معاطاتی نیز واقع می شود و صحیح است چنانچه صاحب جواهر فرمودند: «فالظاهر دخول المعاطاه فيه بناء على دخولها في غيره بل هو ولي من البيع وغيره بذلك والسيرة فيه اتم» پس ظاهر آن است که معاطات در قرض نیز جاری می شود، چنانچه در غیر از عقد قرض هم واقع می شود، بلکه معاطاتی واقع شدن عقد قرض نسبت به بیع و غیر از آن اولویت دارد و سیره در مورد معاطاتی واقع شدن تمام است (نجفی، ۱۳۹۴: ۲).

قرض الحسنه در فرهنگ و اصطلاح قرآنی، معنایی جامع دارد که شامل قرض الحسنه فقهی نیز می شود، زیرا از منظر قرآن کریم هر کار خیری که انسان برای خدا انجام دهد، قرض الحسنه برای اوست، خواه عبادت اصطلاحی باشد مانند: نماز و روزه یا انفاق مالی یا کارهای خدماتی و عام المنفعه باشد: مانند مسجد و مدرسه سازی، یا جبهه رفتن و جهاد در راه خدا (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۵۸۷).

۵- تشکیلات مرتبط با قرض الحسنه در اقتصاد ایران

کمیته امداد امام خمینی (ره)، بانکداری بدون ربا و صندوق های قرض الحسنه را می توان از جمله مهم ترین تشکیلات مرتبط با قرض الحسنه دانست.

کمیتته امداد امام خمینی (ره)، نهادی است که وظیفه تجهیز منابع (گردآوری صدقات) و تخصیص آن را به موارد معین شناسایی شده بر عهده دارد.

از سوی دیگر بر اساس بند ۸ ماده ۱ و مفاد فصل دوم قانون عملیات بانکی بدون ربا، سیستم بانکی کشور می تواند از مازاد وجوه افراد که همان پس انداز قرض الحسنه است، استفاده کند. هم چنین بانک ها می تواند طبق قانون، حداکثر ۱۰ درصد از کل تسهیلات از کل تسهیلات اعطایی سالانه خود را در قالب قرض الحسنه وام دهند. البته باید این نکته ذکر شود که حجم ربالی آن، نباید از ۱۰ درصد مانده حساب های قرض الحسنه بیش تر باشد. از طرفی هم ۳۰ درصد از سپرده های قرض الحسنه به عنوان سپرده قانونی، از سوی بانک مرکزی جذب می شود.

صندوق های قرض الحسنه از عناصر بازار پول و سرمایه اند که اعتبارهای مصرفی را به صورت قرض الحسنه، در اختیار متقاضیان قرار می دهند. صندوق های قرض الحسنه نیز چون نوعی از امور خیریه به شمار می آیند، در گروه تشکیلات غیرتجاری ثبت می شوند. در سال ۱۳۶۷ شورای پول و اعتبار با صدور اعلامیه ای صندوق های قرض الحسنه را جزء مؤسسات اعتباری غیربانکی قرار داد. در تاریخ ۱۳۶۷/۱۰/۲۴ شورای پول و اعتبار، مقررات مربوط به فعالیت صندوق های قرض الحسنه را در ۲۹ ماده به تصویب رساند (هادوی نیا، ۱۳۸۰: ۹۳-۸۵).

۶- کارمزد

بر اساس قانون عملیات بانکی بدون ربا، تعیین میزان حداقل و حداکثر کارمزد قرض الحسنه به عهده بانک مرکزی می باشد. این میزان در دستورالعمل موجود بانکداری جمهوری اسلامی ایران، حداقل ۲٫۵ درصد و حداکثر ۴ درصد است. البته این مبلغ نباید از هزینه های تجهیز و تخصیص منابع قرض الحسنه تجاوز کند (بیدار، ۱۳۹۱: ۱۰۱).

۶-۱- سازگاری تابعیت کارمزد از مبلغ اسمی وام با قیمت پول

تنها تفاوت فرمول محاسبه کارمزد تسهیلات قرض الحسنه در بانکداری بدون ربا با بانکداری ربوی، تغییر نام نرخ بهره در بانکداری ربوی، به نرخ کارمزد در بانکداری بدون رباست. پر واضح است که چون مردم در بازار برای تعیین کارمزد خودشان، چنین محاسبه را انجام نمی دهند، لذا این تغییر نام، مشکلی را چاره نخواهد کرد (بیدار، ۱۳۹۱: ۱۰۴).

۶-۲- تعیین حداقل کارمزد

در صورت دریافت کارمزد حقیقی، ممکن است مبلغ کارمزد، رقم کمی بوده و پایین‌تر از مبلغی باشد که به عنوان حداقل کارمزد در نظر گرفته می‌شود، در نتیجه تعیین میزان حداقل کارمزد در قانون عملیات بانکی (۲،۵ درصد)، از توجیه منطقی برخوردار نیست (بیدار، ۱۳۹۱: ۱۰۴).

۶-۳- عدم تغییر نرخ کارمزد در شرایط مختلف

از آن جا که نرخ کارمزد قرض الحسنه در نظام بانکی کشور، در تمامی مکان‌ها و زمان‌ها تغییری نمی‌کند، لذا ارتباطی منطقی میان مبالغ اضافی دریافتی و کارمزد حقیقی برقرار نمی‌باشد (بیدار، ۱۳۹۱: ۱۰۵-۱۰۴).

۷- سپرده‌ها و مصارف قرض الحسنه در بانکداری بدون ربا

کاهش دائمی ارزش سپرده‌های بانکی بدلیل وجود تورم و علاقه مندی مردم به کسب سود از طریق سپرده‌گذاری در حساب‌های سرمایه‌گذاری بلندمدت، باعث شده طی سال‌های ۶۳ تا ۸۲ سهم سپرده‌های قرض الحسنه پس‌انداز از کل سپرده‌ها از ۲۵ درصد به تدریج کاهش یافته و طی چند سال اخیر در حدود ۱۰ درصد ثابت بماند. از سویی سهم تسهیلات قرض الحسنه از کل تسهیلات پرداختی نظام بانکی به‌طور میانگین ۶ درصد بوده است.

با این توضیحات، روشن می‌شود که نظام بانکی کشور در طول سال‌های مورد بررسی، با احتساب ذخایر قانونی به‌طور میانگین حدود ۶۰ درصد سپرده‌های قرض الحسنه را صرف پرداخت تسهیلات قرض الحسنه کرده است. (عرب مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵: ۱۳)

البته رونق گرفتن صندوق‌های قرض الحسنه را می‌توان دلیل دیگر کاهش سهم سپرده‌های قرض الحسنه دانست. بر اساس آمار موجود، این صندوق‌ها ۶۰ درصد ارزش سپرده‌های قرض الحسنه در نظام بانکی را طی این سال‌ها تجهیز کرده‌اند.

در بخش تخصیص منابع نیز بانکداری بدون ربا، علاوه بر عقود که جهت سودآوری به کار می‌گیرد، مبالغی از این وجوه را نیز در قالب قرض الحسنه به متقاضیان اختصاص می‌دهد.

طبق ماده ۱۶ آیین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا، تسهیلات قرض الحسنه در موارد ذیل پرداخت می‌شود:

أ. تأمین وسایل و ابزار و سایر امکانات لازم برای ایجاد کار جهت کسانی که فاقد این‌گونه امکانات هستند در شکل تعاونی؛

ب. کمک به امر افزایش تولید با تأکید بر تولیدات کشاورزی، دامی و صنعتی؛

ج. رفع نیازهای ضرور.

اعطای قرض الحسنه در خصوص بند ا، طبق ماده ۲ دستورالعمل اجرایی، به شرکت‌های تعاونی تولیدی و خدماتی به منظور ایجاد کار اختصاص می‌یابد.

اعطای قرض الحسنه مذکور در بند ب، به کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی متعلق به اشخاص حقیقی و حقوقی به منظور کمک به افزایش تولید، در موارد ذیل، اختصاص می‌یابد:

۱- جلوگیری از توقف کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی موجود؛

۲- راهاندازی کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی راکد؛

۳- توسعه کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی کوچک در شهرهای کوچک و روستاها؛

۴- ایجاد کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی کوچک در شهرهای کوچک و روستاها؛

۵- در مواردی که تأمین نیاز کارگاه یا واحد تولیدی از طریق سایر تسهیلات امکان‌پذیر نیست؛

۶- ایجاد تسهیلات برای اشخاصی که در بخش کشاورزی به فعالیت اشتغال دارند و به‌علت بروز عوامل نامساعد طبیعی نظیر سیل، زلزله، یخبندان، گرما، آفات نباتی و سایر موارد اضطراری مشابه، دچار زیان شده باشند. شایان ذکر است که در این بخش، واحدهای تولیدی کشاورزی و صنعتی در اولویت قرار دارند.

اعطای قرض الحسنه، در خصوص بند ج، «رفع نیازهای ضرور اشخاص حقیقی»، موارد ذیل را متضمن است:

۱- هزینه‌های ازدواج؛

۲- تهیه جهیزیه؛

۳- درمان بیماری؛

۴- تعمیر و تأمین مسکن؛

۵- کمک هزینه تحصیلی؛

۶- کمک برای ایجاد مسکن در روستا؛

۷- رفع نیازهای متفرقه.

آیا منابع قرض الحسنه بانکها صرف پرداخت قرض الحسنه میشود؟

طبق ماده ۲ دستورالعمل اجرایی قرض الحسنه اعطایی قانون بانکداری بدون ربا، اشخاص مجاز به دریافت قرض الحسنه تصریح شده‌اند که بندهای «الف» و «ب» با هدف کمک به تولید و اشتغال و بند «ج» با هدف رفع احتیاجات ضروری اشخاص حقیقی مانند ازدواج، بیماری، تعمیر مسکن و تحصیلات، این اجازه را به بانک‌ها می‌دهد. در تبصره ۲ ماده ۵ همین دستورالعمل، تصریح شده است «قرض الحسنه اعطایی بانک‌ها در مورد موضوع بند «ج» ماده ۲ نباید از ۲۵٪ کل تسهیلات

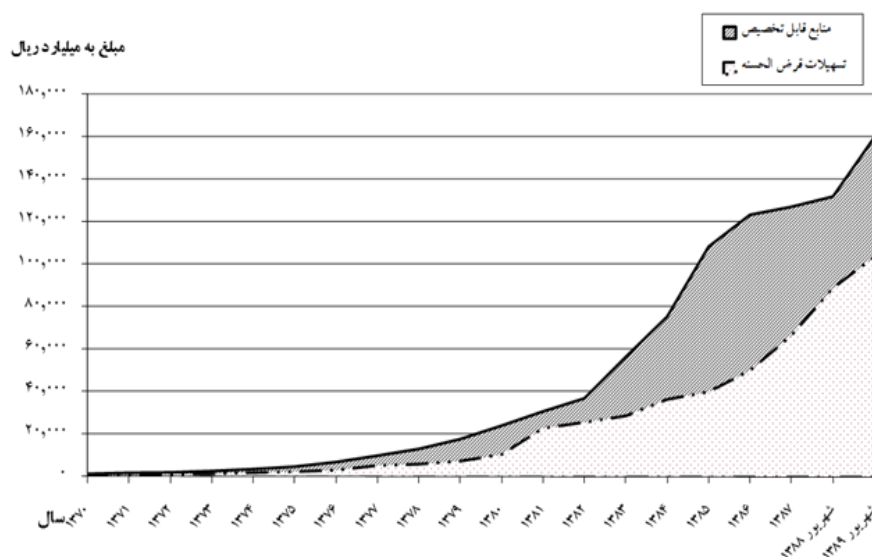
قرض الحسنه تجاوز کند.» بر این اساس باید بیش از ۷۵٪ از کل تسهیلات قرض الحسنه برای امور اشتغال و تولید اعطا شود. در بند ۲ اصل ۴۳ قانون اساسی آمده است: «شرایط و امکانات کار برای همه به منظور رسیدن به اشتغال کامل و قرار دادن و سایل کار در اختیار همه کسانی که قادر به کارند ولی وسایل کار ندارند، در شکل تعاونی، از راه وام بدون بهره یا هر راه مشروع دیگر که نه به تمرکز و تداول ثروت در دست افراد و گروه‌های خاص منتهی شود و نه دولت را به صورت یک کارفرمای بزرگ مطلق درآورد، باید تأمین شود.» در این بند نیز هدف از اعطای قرض الحسنه کمک به تولید و اشتغال بیان شده است.

آمارهای بانک مرکزی در پایان شهریور ماه ۱۳۸۹، منابع قرض الحسنه بانک‌ها را برابر با ۱۹۷،۲۶۰ و مصارف آنها را برابر با ۱۰۳،۶۲۷ میلیارد ریال نشان می‌دهد. در این آمارها، چگونگی تخصیص منابع نشان داده نشده و مشخص نیست که در این زمینه ماده ۲ دستورالعمل اجرایی قرض الحسنه بانک‌ها تحقق یافته باشد.

نمودار ذیل منابع قابل وام‌دهی و مصارف قرض الحسنه بانکی را از سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۹ نشان می‌دهد.

بر اساس این نمودار، مشخص است کل سپرده قرض الحسنه، قابل استفاده برای تسهیلات نیست و لازم است سپرده قانونی (بر اساس نرخ ذخیره قانونی ۱۰ درصد) و ذخیره نقدینگی (بر اساس نرخ ذخیره نقدینگی ۱۰ درصد) برای آن در نظر گرفته شوند.

نمودار ۱. منابع و مصارف قرض الحسنه

هم چنین نمودار زیر، درصد وام‌دهی قرض‌الحسنه از منابع قرض‌الحسنه را نشان می‌دهد.

نمودار ۲. درصد تسهیلات

همانطور که از نمودار فوق مشخص است، بانک‌ها طی ۲۰ سال گذشته به‌طور متوسط در حدود ۵۵٪ از منابع قرض‌الحسنه خود را صرف تسهیلات قرض‌الحسنه کرده‌اند. همچنین چگونگی تخصیص این منابع نیز مشخص نیست و به‌نظر نمی‌رسد تبصره ۲ ماده ۵ دستورالعمل رعایت شده باشد (محقق نیا، ۱۳۸۸: ۱۶۲-۱۴۱).

۷-۱- وضعیت سپرده قرض الحسنه در بانکداری بدون ربا

سهم سپرده‌های قرض الحسنه پس انداز و دیداری از مجموع سپرده‌های نظام بانکی به ترتیب از ۲۵,۲۹ درصد و ۴۲,۳۹ درصد در سال ۶۳ به ۷,۸۱ درصد و ۱۸,۷۳ درصد در سال ۹۰ کاهش یافته است؛ این در حالی است که سهم سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت دار از کل سپرده‌های نظام بانکی از ۲۶,۰۵ درصد در سال ۶۳ به ۷۰,۶۵ درصد در سال ۹۰ افزایش یافته است. بدین ترتیب می‌توان گفت که نظام بانکی در آغاز اجرای قانون عملیات بانکداری بدون ربا توانایی جذابیت‌سازی برای مشتریان را داشته و در جذب سپرده‌های قرض الحسنه نقش موثری ایفا نموده است، اما در حفظ این روند، با مشکل مواجه بوده است. این موضوع را می‌توان عدم موفقیت و ضعف نظام بانکی در تجهیز سپرده‌های قرض الحسنه تلقی کرد. کاهش مستمر ارزش سپرده‌های بانکی ناشی از تورم، افزایش کمی صندوق‌های قرض الحسنه و همچنین علاقه‌مندی مردم به سپرده‌گذاری در حساب‌های سرمایه‌گذاری مدت دار جهت سودآوری را می‌توان از علل کاهش سهم سپرده‌های قرض الحسنه و افزایش سهم سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت دار برشمرد.

این نکته نیز نباید فراموش شود که این عدم موفقیت عنوان شده توسط تعدادی از مدیران بانکی را نباید ناشی از عدم اعتقاد یا استقبال مردم از سپرده های قرض الحسنه دانست؛ چراکه اولاً سهم این سپرده ها در سال شروع این قانون بسیار قابل ملاحظه بوده و عملکرد نامناسب نظام بانکی، به تدریج موجب خروج سپرده های مردم از این بخش شده است. موضوعی که برای مردم قابل پذیرش نیست، آن است که بانکها سپرده هایی را که مردم به صورت قرض الحسنه به آنها واگذار می کنند، جهت انتفاع، توسط نظام بانکی در قالب تسهیلات سودآور به متقاضیان داده شود؛ افزون بر آن، مشکلات موجود در مسیر ارائه تسهیلات قرض الحسنه برای مردم عیان است و برای پرداخت کمترین تسهیلات قرض الحسنه، بالاترین میزان وثیقه و ضمانت توسط بانک درخواست می شود و نیازمندان بسیاری که جهت تأمین نیازهای ضروری خود به تسهیلات قرض الحسنه احتیاج دارند با جواب منفی بانکها مواجه می شوند. این عملکرد بانکها در بخش تجهیز و تخصیص منابع قرض الحسنه برای مردم قابل قبول نیست. همچنین، نظام بانکی می بایست علاوه بر تخصیص همه سپرده های قرض الحسنه در قالب عقد قرض الحسنه به نیازمندان، خود نیز در این امر خیر مشارکت کند و بخشی از منابع آزاد خود را، را بصورت قرض الحسنه به نیازمندان پرداخت کند (محقق نیا، ۱۳۸۸: ۱۶۲-۱۴۱).

۷-۲- وضعیت تسهیلات قرض الحسنه

طی سال های ۶۳ تا ۸۸ بطور میانگین ۹,۵۹ درصد منابع بانکها و موسسات اعتباری غیر بانکی با قرارداد قرض الحسنه پس انداز تجهیز شده است در حالی که بطور میانگین ۵,۸ درصد از کل تسهیلات پرداختی به تسهیلات قرض الحسنه اختصاص یافته است. یعنی نظام بانکی تعادل را در این زمینه برقرار نکرده است.

علاوه بر این، در سالهای ۸۱، ۸۲، ۸۸، ۸۹ و ۹۰ بیش از نیمی از منابع قرض الحسنه به صورت تسهیلات قرض الحسنه به مردم اعطا شده است. این در حالی است که در سالهای دیگر کمتر از نیمی از منابع قرض الحسنه، به اعطای تسهیلات اختصاص یافته است.

همچنین اگر میانگین نسبت تسهیلات قرض الحسنه به سپرده قرض الحسنه را طی دوره بررسی، محاسبه نمائیم، مشاهده می شود که بطور میانگین نظام بانکی حدود ۴۰,۹ درصد از منابع سپرده های قرض الحسنه را به صورت تسهیلات قرض الحسنه اعطا کرده و الباقی آن را در جهت انتفاع بیشتر بکار برده است (محقق نیا، ۱۳۸۸: ۱۶۲-۱۴۱).

۸- مفهوم صکوک

صک (جمع آن صکوک) به معنای سند و سفته (سفته) و معرب واژه چک در فارسی است. اعراب این واژه را توسعه دادند و آن را بر کلیه انواع حوالجات و تعهدات به کار بردند. سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی اقدام به معرفی چهارده نوع صکوک نموده و استاندارد شرعی هفدهم سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، صکوک را این گونه تعریف می کند: گواهی هایی با ارزش اسمی یکسان که پس از اتمام عملیات پذیره نویسی نشان دهنده پرداخت مبلغ اسمی توسط خریدار به ناشر است و دارنده ی آن، مالک یک یا مجموعه ای از دارایی ها، منافع حاصل از دارایی یا ذینفع یک پروژه و یا یک فعالیت سرمایه گذاری خاص می شود (پهلوان و رضوی، ۱۳۶۸: ۲۰).

لازم به توضیح است که واژه صک (جمع آن صکوک) معرب چک در زبان پارسی است که بعدها واژه چک از زبان فارسی به زبان های فرانسه و انگلیسی انتقال یافته و هم اکنون به صورت بین المللی کاربرد دارد. بنابراین شایسته است به منظور پاسداشت این موضوع از واژه صکوک در زبان فارسی استفاده نشود. در این راستا در قوانین مربوط به بازار سرمایه واژه اوراق به عنوان جایگزین صکوک معرفی شده است (فرجی و واشقانی فراهانی، ۱۳۹۰: ۴).

۸-۱- انواع اوراق و اوراق قرض الحسنه

در بین صکوک تنها استفاده از صکوک اجاره، سلم و استصناع و تا اندازه ای صکوک مشارکت، مباحه و مضاربه رایج است. این صکوک به جز عقد سلم، استصناع و مباحه و در برخی موارد خاص، عقود مزارعه و مساقات که دارندگان صکوک صاحب زمین نیستند، از لحاظ مبادله در بازار ثانویه مورد قبول موازین شریعت اند (گلستانی، ۱۳۸۹: ۴۳).

ابزارهای مالی اسلامی به سه گروه عمده تقسیم می شوند که عبارتند از:

الف) ابزارهای مالی غیر انتفاعی که بر اساس قراردادهای وقف و قرض الحسنه طراحی شده اند (اوراق قرض الحسنه).

ب) ابزارهای مالی انتفاعی با نرخ سود معین که بر اساس عقد مبادله ای طراحی شده اند (اوراق مباحه، منفعت، اجاره، استصناع (سفارش ساخت)

ج) ابزارهای مالی انتفاعی با نرخ های سود انتظاری که بر اساس عقود مشارکتی طراحی شده اند (اوراق مشارکت، مضاربه و مساقات) (موسویان، ۱۳۸۶: ۳۴۶-۳۴۵).

اوراق قرض الحسنه در واقع اوراق بهاداری هستند که بر اساس عقد قرض الحسنه بدون بهره و در انواع با جایزه و بدون جایزه و در زمینه های ازدواج، اشتغال، درمان و تحصیل و ... منتشر می شوند و به

موجب آن، بانک موظف است در صورت درخواست مشتری مبنی بر دریافت اصل اوراق، معادل ارزش اسمی اوراق را به صورت عندالمطالبه به دارندگان آن ها بپردازد (موسویان، ۱۳۸۶: ۳۵۰-۳۴۸).

۸-۲-ارکان انتشار اوراق

در فرایند انتشار اوراق، این ارکان وجود دارند:

- ا. بانی: هر شخص حقوقی است که انتشار اوراق برای تامین مالی وی انجام می شود.
 - ب. ناشر (واسط): شخصیت حقوقی است که با اخذ مجوز از مراجع ذی صلاح به انتشار اوراق معین اقدام می نماید فعالیت وی باید صرفاً محدود به انجام عملیات مزبور و سرمایه گذاری های با آن مجاز و مطمئن باشد.
 - ج. سرمایه گذاران (دارندگان اوراق): اشخاص حقوقی با حقیقی هستند که بانی را تامین مالی کرده و از مالکیت اوراق منتشره را برخوردار هستند.
 - د. امین: شخص حقوقی است که با اخذ مجوز از سازمان بورس، بانک مرکزی یا نهادهای ذی صلاح، بر کل روند انتشار اوراق بهادار نظارت کامل داشته، نگهداری کلیه اسناد، قراردادهای و وثایق زیر نظر او انجام گرفته و با اجازه وی کلیه نقل و انتقالات مالی صورت می گیرد و بدین ترتیب او حافظ منافع سرمایه گذاران است.
 - ه. عامل: شخص حقوقی است که واسط بین ناشر و سرمایه گذاران بوده و وظیفه او اخذ وجوه از سرمایه گذاران و پرداخت اصل و سود اوراق در سررسیدهای معین طبق قرارداد عاملیت است.
 - و. ضامن: شخص حقوقی است که تعهد و تضمین بازپرداخت اصل و سود اوراق در سررسیدهای معین را بر عهده دارد.
 - ز. حسابرس: این شخص، منتخب امین از میان موسسات حسابرسی معتمد، بوده و تحت نظر او فعالیت می کند.
 - ح. موسسه اعتبارسنجی: شرکتی است که با دریافت مجوز از سازمان بورس به تعیین رتبه اعتباری اوراق و اعتبارسنجی بانی و واسط مبادرت می ورزد.
 - ط. بازارگردان: کارگزار معامله گر یا شرکت تامین سرمایه ای است که با دریافت مجوز لازم با تعهد به افزایش نقد شوندگی و تنظیم عرضه و تقاضای اوراق و محدود کردن دامنه نوسانات قیمت آن، اقدام به داد و ستد اوراق می کند.
 - ی. ناظر: سازمان بورس و اوراق بهادار، بانک مرکزی یا مرجع ذی صلاح دیگری که صدور اوراق به صورت عمومی با اخذ مجوز از آن امکان پذیر است.
- مطالبات رهنی قابل تبدیل به اوراق بهادار: مطالبات بلند مدت و دارای وثیقه رهنی که از جریان وجوه نقد آتی برخوردار بوده و آن گروه از مطالبات ناشی از اعطای تسهیلات فروش اقساطی و اجاره

به شرط تملیک را شامل می شود که دست کم دارای دو سال سابقه بوده و نیز پنج سال مهلت تا انقضای قرارداد در زمان واگذاری داشته باشد (فرجی و واشقانی فراهانی، ۱۳۹۰: ۵).

۹- مزایای اوراق قرض الحسنه

پیش از بررسی مزایای اوراق قرض الحسنه لازم است بیان شود که برخی از این مزایا (چهار مورد اول) در مقام مقایسه اوراق قرض الحسنه با سایر اوراق و برخی دیگر از این مزایا (موارد پنجم تا دوازدهم) در مقام مقایسه اوراق قرض الحسنه با سپرده های قرض الحسنه می باشد.

۹-۱- شفافیت و هماهنگی با ماهیت قرض الحسنه

با توجه به اینکه برخی از مخاطبان اصلی اوراق قرض الحسنه را عموم مردم تشکیل می دهند که ممکن است خرید اوراق توسط آن ها منوط به درک آن ها از ماهیت این اوراق و از طرفی روال خرید آن باشد؛ لذا این مسئله حائز اهمیت است که اوراقی طراحی شود تا از لحاظ شکل و ماهیت و سایر مولفه ها، بسیار ساده و روان باشد.

اوراق قرض الحسنه دارای ماهیتی ساده و روان و در اشکال مشابهی چون قبض های آب و برق در جامعه کنونی به کار گرفته می شود. از طرف دیگر، استفاده از ابزارهایی همچون جایزه و هرگونه زیاده ی دیگری که با ماهیت قرض الحسنه ناسازگار است، وجود ندارد (هادوی نیا، ۱۳۸۰: ۱۰۱).

۹-۲- اجتناب از ربا

از جمله مواردی که می تواند عموم مردم و خصوصاً متدینین را راجع به ارتباط با نظام بانکداری رایج در کشور مردد کند، شبهه ربوی بودن برخی از ابزارهای آن است.

یکی از خصوصیات کلی و مهم یک ابزار پولی در نظام اقتصادی اسلام آن است که از تحقق هرگونه ربا اجتناب شود. با توجه به این که اوراق مذکور فاقد بهره اسمی بوده و هیچ گونه زیاده ای در جریان انتقال وجوه نیست، می توان اطمینان داشت که فعالیت این سیستم از هرگونه ربایی منزّه است (هادوی نیا، ۱۳۸۰: ۱۰۳).

۹-۳- فقر زدایی

سیاست های فقرزدایی دولت معمولاً با دو مشکل اساسی تحمل بودجه و نبود اطلاعات کافی و شفاف نسبت به نیاز و نیازمندان واقعی مواجه است. دولت می تواند قرض الحسنه را به عنوان یک ابزار فقرزدایی در نظر گرفته و در تخصیص وجوه و هدایت صحیح آن با توجه به سیاست های کلان

خود (اشتغال زایی، تامین نیازهای اساسی و ...) با سایر نهادهای مرتبط همچون کمیته امداد همکاری ثمربخشی داشته باشد. وجود اطلاعات شفاف و تامین وجوه از مازاد درآمد بخش خصوصی، این دو مشکل را برطرف می نماید. علاوه بر این، در صورت صلاحدید، دولت می تواند با خرید اوراق قرض الحسنه قسمتی از درآمد خود را برای فقرزدایی اختصاص دهد (هادوی نیا، ۱۳۸۰: ۱۰۳).

۹-۴- تامین مالی پروژه های کلان و عمومی (ترجیحا طرح های عام المنفعه)

باتوجه به مشکل کمبود منابع قرض الحسنه، چنانچه متقاضیان که دارای نیت خیر هم می باشند، بدانند که از محل منابع حاصل از اوراق قرض الحسنه صرفا یا غالبا جهت تامین پروژه های کلان و عمرانی خیر استفاده می شود، رغبت بیشتری به خرید این اوراق جهت مشارکت نظام مند در تامین مالی این پروژه ها پیدا خواهند کرد و این موجب افزایش منابع قرض الحسنه خواهد شد.

۹-۵- قابلیت انعطاف اوراق قرض الحسنه

انعطاف اوراق قرض الحسنه از جهت مبلغ، مدت، با نام و بی نام بودن، تاثیر زیادی در کارایی آن ها دارد؛ زیرا می توان از کمترین وجوه افراد که به صورت راکد نگهداری می شود، در کمترین زمانی که به امر قرض الحسنه اختصاص می یابد، استفاده کامل برد. این انعطاف به نهادهای مجری این امکان را می دهد با توجه به طبقه بندی نیازمندان، وجوه را با اقساط کوتاه مدت و بلند مدت توزیع نماید. هم چنین انعطاف بالای اوراق قرض الحسنه، امکان کنترل وجوه و سیاست گذاری های کلان را برای دولت فراهم می کند (هادوی نیا، ۱۳۸۰: ۱۰۱).

۹-۶- قدرت نقدینگی اوراق قرض الحسنه

تضمین بازپرداخت اوراق در سررسید معین و قابلیت انتقال آن ها به شخص ثالث، قبل از سررسید، قدرت نقدینگی بالایی برای اوراق قرض الحسنه پدید می آورد، به طوری که صاحبان اوراق می توانند در مواقع نیاز، آن ها را به دیگران بفروشند یا به عنوان دین مدت دار بپردازند (هادوی نیا، ۱۳۸۰: ۱۰۲).

۹-۷- استفاده از اوراق قرض الحسنه به عنوان وثیقه

ممکن است خیرینی که به خرید اوراق قرض الحسنه اقدام می کنند، از تولیدکنندگان اقتصادی که گاه از مشتریان بانک ها نیز هستند، باشند. در این صورت اگر به تسهیلات بانکی نیاز پیدا کردند می توانند در

مقابل اعطای تسهیلات، از اوراق قرض الحسنه به عنوان وثیقه ی معتبر استفاده کنند (هادوی نیا، ۱۳۸۰: ۱۰۳).

۹-۸- مدیریت ریسک

در صورت انتشار اوراق، بانک ها تمام یا بخشی از ریسک های موجود در فرآیند اعطای تسهیلات را به افراد دیگری (واسط و سرمایه گذاران) منتقل می کنند (فرجی و واشقانی فراهانی، ۱۳۹۰: ۱۰). ریسک ناشی از امکان سوخت وام های اعطا شده، مهم ترین چالش در عرصه ی قرض الحسنه می باشد. ابزارهایی در برخی از الگوهای مذکور (مانند الگوی هادوی نیا) در نظر گرفته شده است که با استفاده بهینه از آن ها می توان ریسک را به حداقل ممکن رساند:

- ۱- کمیته امداد هنگام تخصیص وجوه، علاوه بر اخذ وثیقه از هیئت امنای صندوق های قرض الحسنه باید میزان سرمایه اولیه و کارکرد صندوق ها را در اعطای قرض الحسنه در نظر بگیرد.
- ۲- مطابق روال مرسوم، صندوق ها نیز هنگام اعطای وام، از وام گیرنده وثیقه اخذ می نمایند. این روند در طرح مزبور مطابق صلاحدید و دستورالعمل کمیته امداد قابل اجرا می باشد.
- ۳- با توجه به ارتباط مستقیم وام گیرنده با صندوق های محلی و نیز فرهنگ حاکم در قرض الحسنه، ضمانت معنوی در بازپرداخت وجوه قابل پیش بینی است. هم اکنون نیز طبق اظهارات صندوق ها، سوخت وام به ندرت مشاهده می شود.
- ۴- اگر صندوق با انجام تحقیقات لازم مشاهده کند وام گیرنده توان بازپرداخت وام را ندارد، بعد از تایید، کمیته از طریق وجوهی که برای صدقات در نظر گرفته، مبلغ مزبور را جبران می نماید. در هر صورت کیفیت به کارگیری هریک از ابزارهای فوق برای کمیته امداد قابل برنامه ریزی، کنترل و هدایت می باشد (هادوی نیا، ۱۳۸۰: ۹۹).

۹-۹- پیدا کردن جنبه بین المللی قرض الحسنه

اوراق سازی قرض الحسنه موجب می شود که نهاد قرض الحسنه، جنبه ی بین المللی پیدا کرده و علاقه مندان به قرض الحسنه بتوانند در تمام نقاط دنیا از طریق بورس اوراق بهادار، این اوراق را خریداری نمایند.

۹-۱۰- کمک به ترویج قرض الحسنه

از آنجا که تشخیص نیازمند واقعی جهت اعطای قرض الحسنه به او برای مردم، کار راحتی نبوده و عده ای به این دلیل از دادن قرض الحسنه امتناع می ورزند و عده ای هم مناسب ترین روش برای کمک مالی خود به نیازمندان را نمی دانند؛ لذا نهاد اوراق قرض الحسنه با نظام مندی و کارآیی

مناسبی که در امر تجهیز و تخصیص منابع دارد، می تواند زمینه ی جلب اعتماد مردم را فراهم آورده و این خود از موجبات ترویج قرض الحسنه می - باشد.

۹-۱۱- تسریع در جمع آوری وجوه

چنانچه اوراق قرض الحسنه در یک چارچوب ساده و روان قابل عرضه باشد، امید است اوراق سازی قرض الحسنه موجب تسریع در جمع آوری منابع قرض الحسنه شود و این به معنای افزایش سرعت پاسخگویی به تقاضای متقاضیان دریافت منابع و شاید در مواردی سرعت در رفع نیازهای اساسی آنان با شد که این مهم، خود به عنوان عامل پی شگیری در بروز بسیاری از مخاطرات اجتماعی قابل توجه خواهد بود.

۹-۱۲- تجمیع وجوه

از آنجا که می توان اوراق قرض الحسنه را در مبالغ متنوع منتشر کرد، لذا می توان امیدوار بود که افراد مختلف با تمایلات متفاوت بتوانند به میزان دلخواه در این امر خیر مشارکت کنند و بنابراین اوراق سازی قرض الحسنه موجب تجمیع منابع قرض الحسنه خواهد شد.

۱۰-۱- آثار اجتماعی و اقتصادی قرض الحسنه

با توجه به این که اوراق قرض الحسنه صرفا مبتنی بر عقد قرض الحسنه می باشد، لذا تمام مواردی که به عنوان آثار اجتماعی و اقتصادی برای قرض الحسنه قابل طرح است، برای اوراق قرض الحسنه نیز قابل طرح می - باشد.

۱۰-۱-۱- تامین اجتماعی

تامین اجتماعی، پدید آوردن زمینه هایی است که برطرف کننده نیازهای مادی و معنوی افراد جامعه باشد. تامین اجتماعی برخاسته از ذات نظام سرمایه داری نمی باشد و با اصل مداخله دولت در بازار منافات دارد. اما برای مقابله با بحران ها، لزوم استفاده از آن مطرح شده است. در واقع استفاده از آن زاییده سیر تحول نظام سرمایه داری رقابتی به نظام سرمایه داری مقرراتی است. اما در نظام اقتصادی اسلام که بر اساس تعاون بنا می شود، تامین اجتماعی از ذات نظام نشأت می گیرد. این امر در قالب دو روش کفالت همگانی که مسئولیت متقابل افراد جامعه نسبت به تامین نیازهای حیاتی همدیگر می باشد و مسئولیت دولت در تهیه سطح معیشت مناسب با زندگی افراد جامعه یعنی سطحی فراتر از نیازهای ضروری شکل می گیرد. از آن جا که یکی از ارکان قرض الحسنه

ضروری بودن مورد آن می باشد، لذا یکی از آثار این نهاد، ایجاد امنیت اقتصادی است. در واقع افراد اجتماع مطمئن هستند که در صورت وقوع حوادثی که منجر به ضروری شدن بعضی نیازها برای آنها گردد، نهاد قرض تامین کننده نیازهای آنان می باشد (کميجانی و هادوی نیا، ۱۳۷۷: ۲۳۹-۲۳۸).

۱۰-۲- کاهش فاصله طبقاتی

نهاد قرض می تواند جریان پول را از بین طبقات ثروتمند به سمت طبقات کم درآمد سوق داده و در جهت تثبیت در بین آنها و عدم تمرکز ثروت، نقش فعالی داشته باشد. قرض الحسنه به افراد این امکان را می دهد که پس اندازهای کوچک خود را به صورت کارآیی در جهت رفع نیازهای اساسی خود به کار گیرند. به همین سبب، با اتخاذ چنین شیوه ای طبقات کم درآمد امکان استفاده بیشتر از امکانات موجود را پیدا می کنند و فاصله بین فقیر و غنی کاسته می شود. بنابراین، نهاد مزبور از این جهت در رفع فقر نسبی موثر است. در نهاد قرض با توجه به اینکه ثروتمندان اقدام به قرض دادن می کنند، لذا رفع فاصله طبقاتی از دو جهت صورت می گیرد:

- ۱- با این اقدام امکان تصرف اغنیا کم شده و در نتیجه از روند تشدید فاصله طبقاتی کاسته می شود.
- ۲- با استفاده وجوه، در ایجاد امکانات برای طبقات کم درآمد در واقع از مقدار فاصله طبقاتی موجود نیز کاسته می شود (کميجانی و هادوی نیا، ۱۳۷۷: ۲۴۰-۲۳۹).

۱۰-۳- اثر قرض الحسنه بر مصرف

مازاد تقاضا برای کالاهای اساسی، از قبیل غذا، سوخت، پوشاک و مسکن، معمولاً به عنوان یکی از پیامدهای عمده توزیع مجدد سریع درآمدها در نظر گرفته می شوند (گریفین و مک کنلی، ۱۳۷۷: ۲۳). این مسأله می تواند در مورد قرض الحسنه نیز رخ دهد. چنانچه مبلغ پرداخت شده به قرض گیرنده در جهت تأمین کالاهای مصرفی وی هزینه گردد باعث افزایش تقاضا می گردد؛ زیرا این احتمال وجود دارد که قرض دهندگان در صورت عدم پرداخت قرض، کمتر به مصرف مبلغ قرض اقدام کنند و بیش تر به پس انداز مبلغ مزبور بپردازند. اما از آن جا که قسمت اعظم نیازهای مصرفی نیازمندان را کالاهای ضروری تشکیل می دهند، می توان انتظار داشت که افزایش تقاضا بیش از همه در کالاهای ضروری دیده شود. بنابراین از این که ممکن است کمک های قرض الحسنه در کوتاه مدت موجب افزایش قیمت ها گردد باید هراسان بود. البته میزان اولیه این تقاضای اضافی بسته به میزان ترکیب تقاضاست که بر اثر ترکیب درآمدها صورت گرفته است. به این معنی که برای هر میزان توزیع درآمد معین، مازاد تقاضا برای کالاهای اساسی با توجه به تفاضل میل نهایی به مصرف

کسانی که از توزیع مجدد سود برده‌اند و کسانی که از این امر زیان دیده‌اند تغییر خواهد کرد (گریفین و مک کنلی، ۱۳۷۷: ۲۴).

ادامه نتایج حاصل از گسترش قرض الحسنه علاوه بر این که باعث تثبیت تقاضا می‌گردد انگیزه‌ها برای سرمایه‌گذاری بیش‌تر در تولید کالاهای ضروری را افزایش می‌دهد (راهب، ۱۳۷۷: ۱۸۶) و حتی به دلیل کاهش تقاضای کالاهای لوکس، بسیاری از منابع تولید کالاهای مزبور به سوی تولید کالاهای ضروری سوق داده می‌شود.

آثار القایی افزایش تقاضا برای کالاهای ضروری و هم‌چنین کاهش تقاضای کالاهای لوکس نتایج زیر را در بر دارد:

۱- با توجه به این که کالاهای ضروری در مقایسه با کالاهای لوکس از نسبت کاربری بیش‌تری برخوردارند و برخلاف کالاهای لوکس که بیش‌تر وارداتی هستند، عمدتاً در داخل کشور تولید می‌شوند؛ می‌توان انتظار داشت با افزایش تولید این کالاهای، اشتغال به میزان قابل توجهی افزایش یابد.

۲- با ادامه این روند الگوی تولید کشور متناسب با نیازهای کشور جهت پیدا می‌کند (هادوی‌نیا، ۱۳۸۲: ۱۴۶).

۳- بخشی از درآمدهای ارزی کشور که صرف واردات کالاهای لوکس می‌شد، صرفه جویی می‌شود و تراز پرداخت‌ها بهبود خواهد یافت.

در چنین شرایطی تغییر الگوی تولید آثار ثانویه‌ای خواهد داشت که در جهت برابر سازی توزیع درآمد عوامل تولید و تقویت آثار اولیه انتقال درآمد به وسیله قرض الحسنه، عمل خواهد کرد.

۱۰-۴- اثر قرض الحسنه بر پس انداز

پس انداز را می‌توان به تاخیر مصرف از حال به آینده تعریف کرد. پس انداز می‌تواند به صورت قراردادی یا تعهدی (مانند اقساط بیمه عمر)؛ افزایش دارایی‌های نقدی (مانند سپرده گذاری در بانک‌ها)؛ سرمایه‌گذاری مستقیم در لوازم کسب و کار و تسویه تعهدات یا پرداخت دیون صورت گیرد. برای بررسی جایگاه پس انداز در رفتار افراد باید اشاره ای به نقش پیش‌بینی‌ها بشود. پیش‌بینی، به بررسی وضع آینده در حال اطلاق می‌شود. کینز تعادل اقتصادی را از نظر زمان بر مبنای پیش‌بینی استوار کرده است. پیش‌بینی در دو مرحله صورت می‌گیرد:

الف- پیش‌بینی جهت تقسیم درآمد به مصرف و پس انداز.

ب- پیش‌بینی جهت تقسیم پس انداز به سرمایه‌گذاری و کنز.

در مرحله اول در مورد این تصمیم می‌گیرد که چه مقدار از درآمد خود را برای مصرف حال از دست بدهد. پس از تعیین این مقدار، باقیمانده مصرف از درآمد پس انداز محسوب می‌شود، اگرچه

در آینده بازدهی داشته یا نداشته باشد. سطح درآمد و نیز میل به مصرف نیز در این مرحله نقش تعیین کننده ای دارند. در مرحله بعد فرد تصمیم می گیرد، چه مقدار از پس انداز را برای کسب بازدهی احتمالی در سرمایه گذاری اختصاص داده و چه مقدار را نزد خود نگهداری کند. در این مرحله، سود نهایی سرمایه و نیز نرخ بهره نقش اساسی را به عهده دارد. از طرف دیگر چون پس انداز آن قسمت از درآمد است که خرج نمی شود و از جریان درآمدی خارج می - گردد، یکی از مشکلات مربوط به پس انداز، بازگرداندن آن به چرخه درآمد می باشد. این امر از طریق پس انداز منفی عده ای که بیش از درآمد جاری خود خرج می کنند و یا سرمایه گذاری، قابل دستیابی است. یک فرد مسلمان پس از کسب درآمد قسمتی از آن را جهت رفع نیازهای مصرفی خود صرف می نماید. بنابراین در مرحله اول تصمیم می گیرد که چه مقدار از درآمد خود را اختصاص به زمان حال بدهد. از آن جهت که این قسمت از درآمد به آینده منتقل نمی شود، لذا پس انداز محسوب نمی گردد. البته در این مرحله، سطح درآمد و نیز میل نهایی او به مصرف که ناشی از عوامل برونزایی همچون سلیقه او می باشد موثر هستند. مقدار انفاقات و صدقات که ناشی از انگیزه های معنوی و اخروی او می باشد در این مرحله، مطرح است. در مرحله بعد او باید در مورد قسمت باقیمانده درآمد که به آینده منتقل شده تصمیم بگیرد. در واقع با توجه به عدم مشروعیت اخذ بهره و نیز مطلوب نبود عدم به کارگیری آن در جریان اقتصاد، دو راه در پیش روی دارد:

الف- جهت کسب بازدهی معنوی و اخروی آن را قرض بدهد.

ب- به خاطر سود مشروع آن را از طریق مشارکت به سرمایه گذاری اختصاص دهد.

سهام قرض از درآمد به پیش بینی فرد از نرخ سود آینده و نیز سلیقه او که ناشی از کیفیت انگیزه های معنوی و اخروی وی می باشد، بستگی دارد. باید توجه داشت که از دیدگاه فرد مسلمان، قرض از آنجا که ده یا چندین برابر بازدهی معنوی و اخروی دارد، یک فعالیت تولیدی معنوی محسوب می شود. قرض گیرنده نیز اگر مبلغ وام را جهت تولید به کار گیرد، قرض را تبدیل پس انداز به سرمایه گذاری می داند، و اما اگر قرض از نوع مصرفی باشد، در شرایط کنونی به طور اغلب در جهت خرید کالای بادوام صرف می شود و این به معنای افزایش مخارج مصرفی (و نه مصرفی) می باشد. بنابراین قرض از دیدگاه قرض گیرنده، پس انداز از طریق تسویه تعهدات یا پرداخت دیون می باشد. از آن جا که موارد قرض معمولاً کالاهای مصرفی بادوام (در قرض مصرفی) و یا کالاهای سرمایه ای (در قرض تولیدی) می باشد، می توان پیش بینی کرد که کارکرد این نهاد موجب افزایش پس انداز ملی نیز گردد. از مزایای قرض الحسنه به عنوان یک منبع پس انداز می توان موارد ذیل را برشمرد:

- الف- تحقق نیافتن هیچ گونه نشستی در اقتصاد توسط قرض الحسنه (به دلیل معیار نیازمند بودن وام گیرنده و استفاده بی درنگ او).
- ب- به جریان افتادن وجوه راكد.
- ج- تاثیر قرض بر تثبیت اقتصادی از طریق تاثیر آن بر پس انداز ملی.
- د- استفاده از انگیزه های معنوی جهت افزایش پس انداز (کميجانی و هادوی نیا، ۱۳۷۷: ۲۴۴-۲۴۲).

۱۰-۵- اثر قرض الحسنه بر توزیع درآمد

اسلام برخلاف نظام سرمایه داری که علت اصلی مشکلات اقتصادی را محدود بودن منابع طبیعی از یک طرف و نیازهای متنوع انسان از طرف دیگر می داند، ریشه اساسی مشکلات مزبور را توزیع ناعادلانه و سهل انگاری در استفاده صحیح از منابع طبیعی می داند. به همین سبب، نظام اقتصادی اسلام به توزیع درآمد در تمامی مراحلش (قبل از تولید، بعد از تولید و توزیع مجدد) برای رفع این مشکلات اهمیت داده است (کميجانی و هادوی نیا، ۱۳۷۷: ۲۴۴).

از آن جا که وام دهنده قسمتی از درآمد قابل تصرف خود را به این امر اختصاص می دهد، لذا می توان گفت که قرض بعد از تحقق توزیع درآمد، توسط مکانیسم بازار و نیز بعد از اجرای سیاست های مالی دولت که یکی از سیاست های توزیع مجدد درآمد می باشد، مطرح است. در مورد توجیه اقتصادی تاثیر قرض بر توزیع درآمد، می توان دو گونه نگرش را مطرح نمود. در نگرش خرد، می توان گفت که فرد در صورتی که در ابتدای دوره اول در جهت رفع نیاز ضروری خود اقدام به گرفتن وام نمی کرد، باید صبر می کرد و با پس انداز کردن در انتهای این دوره اقدام به برآورده کردن نیاز مصرفی خود می کرد. به همین سبب، در واقع بدون قرض، به اندازه یک دوره از مصرف او کاسته می شود. اما اگر قرض بگیرد قادر است از ابتدای همان دوره اول بر مصرف خود بیافزاید، اگرچه لازم است با اختصاص پس انداز خود، بازپرداخت وام را در انتهای دوره انجام دهد. بنابراین با نگرش خرد، قرض بر زمان مصرف او در طول زندگی اش می افزاید. اما در نگرش کلان باید به نوع سیستم قرض توجه نمود. از آنجا که صندوق تعاون قرض بین افرادی تشکیل می شود که دارای سطح درآمد یکسانی هستند، می توان انتظار داشت که اثر آن به صورت افقی می باشد. در واقع این سیستم باعث می شود، درآمدی که در هر دوره به طبقات کم درآمد اختصاص می یابد در اثر تبدیل به کالای بادوام در همان طبقه تثبیت شده و به طبقه دیگر منتقل نگردد. اما صندوق های تعاون قرض اثر طولی بر توزیع درآمد دارد، زیرا در این سیستم اغنیا قسمتی از مال خود را جدا کرده و به فقرا اختصاص می دهند. البته در صورت استمرار فعالیت این صندوق، جریان مداوم ثروت از اغنیا به نیازمندان قابل پیش بینی است. بنابراین در هر مقطع زمانی ملاحظه می شود که سهمی از درآمد

اغنيا در اختيار نیازمندان قرار دارد، اگرچه در مقطع بعد باید بازپرداخت شود. البته اگر چنین حالتی همراه کسش پذیری عرضه و قابلیت تولیدی آزاد در زمینه کالاهای ضروری باشد، اثرات مثبت در تحقق عدالت اجتماعی-اقتصادی دارد. در غیر این صورت، با بالا رفتن تقاضا برای این کالاها افزایش قیمت ها به وجود آمده و اثرات توزیعی قرض خنثی می گردد. با توجه به اهدافی که برای دولت اسلامی در زمینه عدالت اجتماعی تعیین گردیده است، دولت موظف به ایجاد چنین قابلیت هایی می باشد (کمپجانی و هادوی نیا، ۱۳۷۷: ۲۴۶-۲۴۵).

به طور کلی می توان گفت قرض الحسنه شاخص های یک توزیع مطلوب را داراست و می توان از آن به عنوان یک ابزار مناسب در توزیع درآمد برای جامعه اسلامی استفاده کرد؛ زیرا:

اولاً: قرض الحسنه برخلاف سیاست های توزیع مجدد دولتی، انگیزه های تلاش برای تولید بیشتر و رشد را از بین نمی برد (هادوی نیا، ۱۳۷۸: ۲۴۳). سیاست توزیع کمک هزینه های نقدی و کالایی در بین افراد فقیر می تواند در شرایطی که اشتغال کامل وجود داشته باشد باعث افزایش افراد غیر فعال و کاهش تعداد افراد فعال گردد (راهب، ۱۳۷۷: ۱۷۷). زیرا این گونه کمک ها به افراد کمک می کند که دست از کار بکشند و هزینه خود را به هزینه های دولت تحمیل نمایند. در حالی که در قرض فرد خود را ملزم به پرداخت آن پس از پایان دوره قرض می داند؛ بنابراین بر میزان فعالیت خود برای بازپرداخت قرض در پایان دوره می افزاید.

ثانیاً: قرض پس از اعمال ساز و کار قیمت ها در محدوده تولیدات مباح مطرح می شود و بنابراین مانع عملکرد این ابزار در اقتصاد جامعه نمی گردد.

ثالثاً: قرض الحسنه برخلاف مالیات ها سبب انتقال درآمد افراد به دولت نمی شود و تخصیص بهینه آن در جهت عدالت اجتماعی منوط به وجود برنامه های مناسب در چارچوب بودجه عمومی نیست. در واقع استفاده از قرض به جای کمک های بلاعوض و سرمایه گذاری های که توسط دولت انجام می شود، می تواند بستری مناسب برای بهره مندی از آثار مشارکت عمومی را فراهم آورد و به کاهش بار سنگین حضور دولت کمک کند. یکی از توجیهات حضور دولت در اقتصاد، تلاش در جهت حل نارسایی های ناشی از کارکرد بازار است اما ممکن است که حضور بخش دولتی با نارسایی هایی همراه باشد. سوءاستفاده گروه های دولتی، بروزنتایج بهینه دوم، رانت طلبی، بروز برخی مفاسد نظیر رشوه خواری، ناسازگاری اهداف با سیاست ها و ابزارهای مورد استفاده و حصول نتایج غیر قابل پیش بینی در اثر دخالت دولت، از جمله این نارسایی ها شمرده می شود که به عملکرد دولت و بودجه عمومی لطمه می زنند (دادگر، ۱۳۸۰: ۹۹-۹۸). پیاده سازی قرض الحسنه با برنامه های مدرن در اموری مشخص و با شرط های خاص می تواند زمینه مشارکت عمومی و کاهش آثار سوء مداخله دولت در اقتصاد را به همراه داشته باشد. اما به طور معمول قرض الحسنه با ریسک عدم بازپرداخت

همراه است (دادگر، ۱۳۸۰: ۷۴). بنابراین با توجه به وظیفه دولت در نظارت بر فعالیت‌های بخش خصوصی جهت اجرای احکام و جلوگیری از انحراف از اهداف اقتصادی، دولت می‌تواند با دخالت در قرض‌الحسنه به عنوان یک نهاد ناظر و حامی حاضر باشد (میرمعزی، ۱۳۷۷: ۱۹۳).
 رابعاً: در قرض‌الحسنه توجه ویژه‌ای به توان اقتصادی افراد جامعه شده است و وظیفه تأمین نیازهای جمعی زندگی افراد به عهده مردم گذاشته شده است تا با استفاده از ابزار قرض به صورت تدریجی نسبت به رفع نیازهای هم و ایجاد توزیع مناسب‌تر درآمدها کمک کنند.
 خامساً: از آن جایی که «نیاز» به عنوان یکی از ارکان قرض‌الحسنه مطرح است، بنابراین در راستای ایجاد زندگی متناسب و تأمین نیازهای اساسی آحاد جامعه مناسب می‌باشد.

۱۰-۶- اثر قرض الحسنه بر بخش پولی اقتصاد

تأثیر قرض بر بخش پولی بنابر "معادله مقداری" و تعریف عرضه پول، از طریق بررسی اثر آن بر سه مولفه "پایه پولی"، "ضریب تکاثری پول" و "سرعت گردش پول" تعیین می‌شود (کمپجانی و هادوی نیا، ۱۳۷۷: ۲۴۶).

به قرض تورم تعلق نمی‌گیرد و در قراردادهای مالی قرض در بانکداری اسلامی از هزینه‌های اداری وام و فعالیت‌های بانک چشم‌پوشی می‌کنند (اقبال، ۱۳۸۴: ۴۴۷). یعنی قرض گیرنده تنها موظف است مبلغ اسمی قرض که در ابتدای دوره دریافت کرده است را بازپرداخت نماید. شخص یا مؤسسه مالی که وجوهی را برای مدتی به کسی قرض‌الحسنه می‌دهند در واقع از هزینه فرصت پول خود صرف نظر می‌کنند. گیرنده قرض که در واقع فرد نیازمندی است با خرید کالاها و خدمات مورد نیاز خود به هنگام دریافت قرض از مابه‌التفاوت قیمت کالاها و خدمات مزبور به دلیل رشد قیمت‌ها در دوره قرض برخوردار می‌گردد؛ زیرا در صورت نبود قرض باید با پس‌انداز کردن پول خود در انتهای دوره اقدام به خرید کالای مزبور می‌کرد که به دلیل وجود پدیده رشد قیمت‌ها متضرر می‌گردید. اما اکنون به دلیل استفاده از منابع قرض‌الحسنه منفعتی از محل رشد قیمت‌ها عاید وی شده است که در پایان دوره قرض مجبور به بازپرداخت آن نمی‌باشد.

قرض گیرنده هم‌چنین می‌تواند با دریافت مبلغ قرض و اقدام به خرید کالاها و خدمات در ابتدای دوره قرض از مابه‌التفاوت قیمت نقد و نسیه نیز بهره‌مند گردد (موسویان، ۱۳۸۸: ۴۵). زیرا در صورت نبود قرض، با توجه به ضروری بودن کالای مزبور برای وی، ناچار بود کالاها و خدمات را به صورت نسیه به قیمتی بالاتر بخرد که با دریافت قرض چنین اتفاقی نیفتاده است.

۱۰-۷- اثر قرض الحسنه بر سرمایه انسانی

سرمایه انسانی از جمله زمینه‌های مهمی است که اقدامات عمومی در آن می‌تواند منجر به تفاوت بزرگ در توزیع درآمدها شود. بازدهی اجتماعی این کار بسیار بالاست و سرمایه‌گذاری در زمینه آن به افزایش بهره‌وری نیروی کار، و به تبع آن بالا رفتن درآمد ملی و کاهش نابرابری توزیع درآمد منجر می‌شود (ابریشمی، ۱۳۷۵: ۲۵۵). سرمایه‌گذاری در انسان ظرفیت‌های کسب درآمد انسان در آینده را افزایش می‌دهد (بختیاری، ۱۳۸۲: ۶۲). تحقیقات متعدد نشان می‌دهد که افراد تحصیل کرده نسبت به کسانی که از تحصیلات کم‌تری برخوردارند، در طول سال ساعات بیشتری را به کار مشغولند و از درآمدها و امکانات بیشتری برخوردارند هم‌چنین می‌توان از مطالعات انجام گرفته چنین نتیجه گرفت که ارتباطی مستقیم بین سرمایه انسانی اعضای خانوار و تحرک اقتصادی خانوار برقرار است. هر چه سطح سواد و تخصص اعضای خانوار بالاتر باشد، تحرک اقتصادی خانوار بیش‌تر است و خانوار از احتمال ارتقای موقعیت درآمدی بالاتری برخوردار است (نیلی، ۱۳۷۶: ۱۴۷). اسلام نیز در زمینه تحقق عدالت اجتماعی و توسعه پایدار توجه ویژه‌ای به تشویق علم و فضیلت عالم و اهمیت دادن به نقش سرمایه انسانی از خود نشان داده است (بختیاری، ۱۳۸۲: ۸۷).

نقشی که در این جا می‌توان برای قرض الحسنه در نظر گرفت، استفاده از قرض الحسنه در زمینه پرداخت وام‌های بدون بهره و یا با کارمزد پایین برای دانشجویان و کسانی است که مایلند دوره‌های مختلف آموزشی را بگذرانند اما توانایی مالی استفاده از آن را ندارند. این افراد می‌توانند با بهره‌مندی از وجوه قرض الحسنه در دوران تحصیل و استفاده از آن، پس از اتمام دوران تحصیلات خود و یافتن شغل و یا ارتقای شغل، نسبت به بازپرداخت آن اقدام کنند. بنابراین قرض الحسنه به عنوان عاملی که می‌تواند در دوره‌ای از زمان ظرفیت کسب درآمد افراد خانواده‌ها را دست خوش تغییر قرار دهد و تحرک اقتصادی خانوار را افزایش دهد، می‌تواند در بهبود توزیع درآمد مؤثر باشد. البته سرمایه انسانی حتی اگر به صورت عادلانه‌ای در میان تمام جمعیت پخش شده باشد، اما ثروت‌های طبیعی و مادی در دست تعداد محدودی جمع با شد، درآمد به طور کلی نابرابر توزیع خواهد شد و توسعه انسانی چندان موفق نخواهد بود.

۱۰-۸- اثر قرض الحسنه بر اشتغال

مطالعات نشان می‌دهد که بازارهای سرمایه به خصوص در کشورهای در حال توسعه، به خوبی عمل نمی‌کنند. به خصوص گروه‌های کم درآمد که در برابر رویدادهای غیر منتظره از همه آسیب پذیرترند و کمترین دسترسی را به بازار اعتبارات دارند (گریفین و مک کنلی، ۱۳۷۷: ۱۷۳). از سوی دیگر بررسی‌ها نشان می‌دهند که گاهی اعتبارهای مالی نظیر تأمین سرمایه در گردش فعالان اقتصادی — به ویژه کشاورزان و تولیدکنندگان صنایع دستی — به افزایش حجم تولید و رشد درآمدها کمک شایانی در جهت افزایش قدرت تأمین مالی به موقع دیون و تأمین مواد اولیه و مانند آن‌ها می‌توانند داشته باشند.

صندوق‌های قرض الحسنه تولیدی در جهت ایجاد اشتغال و بالا رفتن تولید اهمیت بسیار دارند. در واقع چنین ابزاری می‌تواند سبب استفاده از انگیزه‌های معنوی و اخروی در کاهش بیکاری و نیز افزایش تولید شود (هادوی نیا، ۱۳۷۸: ۲۴۲). این صندوق‌ها می‌توانند در جهت تأمین سرمایه‌های اولیه تولید و تجارت — البته امور تولیدی کوچک — و تأمین سرمایه در گردش و همچنین قرض دادن ابزار تولید به تولیدکنندگان کوچک، فعالیت داشته باشند و در ایجاد و تداوم اشتغال مؤثر باشد. ضمناً این قبیل وام‌ها عمدتاً با افزایش نسبت افراد فعال به غیر فعال، به تعداد دریافت‌کنندگان درآمد می‌افزاید.

۱۰-۹- اثر قرض الحسنه بر هزینه‌های تولید

استفاده از قرض الحسنه برای تأمین مالی، چه در سیستم بانکداری اسلامی و چه به صورت شخصی توسط خود افراد، زمانی صورت می‌گیرد که فرد وام گیرنده توانایی بازپرداخت سود را ندارد؛ بنابراین آنچه در مورد کاهش هزینه‌های تولید گفته شد تنها به واحدهای کوچک تولیدی که امکان بازپرداخت سود را ندارند و یا افرادی از گروه‌های پایین درآمدی که قصد احداث واحدهای تولیدی کوچک و یا متوسط را دارند تعلق می‌گیرد. پس استفاده از وام‌های قرض الحسنه برای این دسته از تولیدکنندگان به دو صورت بر توزیع درآمد مؤثر است: اولاً: با توجه به افزایش قدرت رقابت از جهت مقدار تولید و قیمت فروش و افزایش انعطاف‌پذیری واحدهای تولیدی مذکور، امکان حضور، بقا و تداوم این تولیدکنندگان در عرصه اقتصاد واقعی افزایش می‌یابد. بنابراین با تداوم جریان درآمدی این بنگاه‌ها و کسب سود توسط آن‌ها با توجه به این که تولیدکنندگان مذکور را عموماً گروه‌های پایین درآمدی تشکیل می‌دهند، توزیع درآمد تدریجاً بهبود می‌یابد. ثانیاً: با تثبیت سود حاصل از فعالیت‌های اقتصادی در بین گروه‌های پایین درآمدی که قبلاً به صورت نرخ بهره به صاحبان سرمایه‌ها و پس اندازها تعلق می‌گرفت، توزیع درآمد در میان این افراد بهبود می‌یابد.

کاهش هزینه، افزایش دلیل سرمایه گذاری و افزایش تولید را در بر دارد. در واقع آن دسته از گروه هایی که قبلاً به بالا بردن هزینه های تولید و عدم دسترسی به منابع تأمین مالی ارزان امکان تولید و سرمایه گذاری را نداشتند حال با استفاده از منابع قرض الحسنه به تولید روی می آورند، در نتیجه استفاده از قرض الحسنه در تأمین مالی این بنگاه ها به افزایش تولید می-انجامد. اثر اقتصادی دیگر افزایش سرمایه گذاری که در حقیقت بر افزایش تولید پیرامونی دارد، افزایش اشتغال نهاده های تولیدی است. در پین افزایش تقاضای سرمایه گذاری، زمینه برای فعال شدن دیگر منابع تولید مثل زمین، مواد اولیه، نیروی انسانی و ... که بدون استفاده باقی مانده بودند، فراهم می آید.

جمع بندی و نتیجه گیری

۱- سرمایه و نحوه تامین آن یکی از مباحث راهبردی در اقتصاد هر کشور محسوب می شود و یکی از راه های تامین مالی تبدیل به اوراق بهادار کردن دارایی هاست. در نظام بانکداری اسلامی به دلایل شرعی و قانونی استفاده از اوراق قرضه ممنوع می باشد، بنابراین باید جایگزین هایی برای آن یافت. در این زمینه مطالعات زیادی انجام شده که این مطالعات نهایتاً منجر به ابداع ابزارهایی نظیر اوراق قرض الحسنه، اوراق وقف، اوراق سلف، اوراق مرابحه، اوراق اجاره به شرط تملیک، اوراق استصناع (سفارش ساخت)، اوراق اجاره، اوراق مشارکت، اوراق مضاربه، اوراق مشارکت کاهنده، اوراق مسابقات و اوراق مزارعه شده است.

۲- اوراق قرض الحسنه هم از جمله ابزارهای جدید بانکداری اسلامی است که با توجه به اثرات اقتصادی و مزایایی که برای آن قابل طرح است، می تواند در آینده توجهات بسیاری را معطوف به خود نماید.

۳- از یک سو با توجه به شرایط اقتصادی موجود در کشور که منابع مالی کافی برای تکافوی متقاضیان تسهیلات قرض الحسنه وجود ندارد و از سوی دیگر گسترش و تعمیق فرهنگ قرض الحسنه در کشور و این که احیای آن امری مهم برای نظام بانکداری اسلامی محسوب می شود؛ لذا باید جهت رفع مشکل کمبود نقدینگی چاره ای اندیشید. به نظر می رسد روند فعلی بانک های قرض الحسنه هم در تجهیز و تخصیص منابع، روندی معیوب باشد. ابداع ابزارهای نوین تامین مالی اسلامی (صکوک) که بتواند حرکت نظام بانکداری کشور را بیش از پیش به سمت تحقق نظام بانکداری آرمانی که همان بانکداری بدون رباست، پیش ببرد، یکی از راهکارهای اساسی به شمار می رود. ابزارهای جدید و متنوع می تواند سلاقی مختلف را پوشش داده و امکان تجهیز بیش تر منابع را از طریق مشارکت آحاد جامعه اسلامی در امر نیک قرض الحسنه فراهم آورد.

- ۴- اثرات مثبت قرض الحسنه بر متغیرهای مهم اقتصادی که این اثرات قابل تعمیم برای اوراق قرض الحسنه نیز می باشد، بسیار حائز اهمیت است که به اختصار به برخی نتایج اشاره می شود.
- ۵- با توجه به اینکه گروهی از اغنیا بخشی از درآمدشان را به امر قرض الحسنه اختصاص می دهند، لذا با کاهش عمودی فاصله طبقاتی موجبات انتقال درآمد به طبقه کم درآمد فراهم خواهد شد.
- ۶- نهاد قرض الحسنه از طریق انتقال هزینه فرصت استفاده از وجوه از طبقات ثروتمند به سطوح پایین درآمدی موجب بهبود توزیع درآمدها در جامعه شده و از این طریق می تواند در جهت تثبیت درآمدها بین نیازمندان و عدم تمرکز ثروت میان عده ای اندک در جامعه تاثیر بسزایی داشته باشد.
- ۷- با توجه به این مسئله که ضروری بودن مورد تعلق قرض الحسنه یکی از ارکان این نهاد است، لذا ایجاد امنیت اقتصادی در زمان وقوع حوادث را نیز از آثار نهاد قرض الحسنه می توان برشمرد که ما از آن با عنوان تامین اجتماعی یاد می کنیم.
- ۸- تسهیلات بدون بهره و یا با کارمزد پایین قرض الحسنه می تواند نقش موثری در ارتقای سطح دانش افرادی که راهی بازار کار هستند ایفا کند. سرمایه گذاری در زمینه مهارت افزایی و ارتقای سطح بهره وری نیروی کار موجب افزایش سرمایه انسانی خواهد شد.
- ۹- نقدینگی موجود در صندوق های قرض الحسنه و یا تسهیلات قرض الحسنه با توجه به تامین سرمایه در گردش لازم برای تولیدکنندگان (خصوصاً تولیدکنندگان کوچک) نقش موثری در ایجاد و تداوم اشتغال در سطح جامعه خواهد داشت. این اشتغال زایی برای گروه های کم درآمد و آسیب پذیرتر که از لحاظ دسترسی به اعتبارات با مشکلات جدی مواجه اند، چشمگیرتر خواهد بود و افزایش حجم تولید و رشد درآمد آنان را به دنبال خواهد داشت.
- ۱۰- در سیستم بانکداری اسلامی استفاده از تسهیلات قرض الحسنه که سودی به آن تعلق نمی گیرد برای واحدهای تولیدی کوچک به منزله کاهش هزینه های تولید می باشد. این کاهش در هزینه های تولید همچنین منجر به افزایش رقابت پذیری واحدهای تولیدی مذکور نیز خواهد شد.
- ۱۱- در مقام مقایسه اوراق قرض الحسنه با سایر اوراق، می توان مزایایی از جمله شفافیت و هماهنگی با ماهیت قرض الحسنه، اجتناب از ربا، فقر زدایی و تامین مالی پروژه های کلان و عمومی عام المنفعه را برای آن برشمرد.
- ۱۲- اگر اوراق قرض الحسنه با سپرده های قرض الحسنه مورد مقایسه واقع شود، نیز نسبت به آن از مزایایی از جمله قابلیت انعطاف، قدرت نقدینگی، استفاده از آن به عنوان وثیقه، مدیریت

ریسک، داشتن جنبه بین المللی، کمک به ترویج قرض الحسنه، تسریع در جمع آوری وجوه و جمع وجوه برخوردار است.

پیشنهادهای

با توجه به این که نتایج پژوهش حاکی از مزایا و آثار مثبت اجتماعی و اقتصادی اوراق قرض الحسنه می باشد، لذا توصیه های سیاستی ذیل جهت به کارگیری صحیح این نهاد و ترویج بیش از پیش آن قابل ارائه است:

- ۱- بسترهای لازم جهت به کارگیری اوراق قرض الحسنه به عنوان ابزار جذب نقدینگی مبتنی بر قانون عملیات بانکداری بدون ربا فراهم گردد.
- ۲- عدم وجود یک نهاد مستقل به عنوان متولی اصلی قرض الحسنه در کشور و عدم سنخیت فعالیت های سودآور بانکی با ذات نهاد قرض الحسنه که موجب عدم اعتماد کامل مردم به بانک ها جهت سپرده گذاری قرض الحسنه نیز شده است، از جمله موانع پیش رو جهت توسعه فرهنگ قرض الحسنه در کشور می باشد که می توان جهت رفع این مشکل، با توجه به سابقه نهادهای متولی امر قرض الحسنه در کشور، یکی را به عنوان متولی اصلی برگزید و سایرین یا به عنوان زیرمجموعه فعالیت کنند و یا به طور کلی در امر قرض الحسنه فعالیتی نداشته باشند. انتشار اوراق قرض الحسنه را هم باید با سازوکاری دقیق و قانونی به این متولی اصلی سپرد.
- ۳- پیشنهاد می شود جهت استقبال آحاد مردم از اوراق قرض الحسنه، بستر فرهنگی مناسب آن با تبیین آثار اجتماعی، اقتصادی و معنوی قرض الحسنه از طریق رسانه ها فراهم شود.
- ۴- نامتناسب بودن بعضی از ابزارهای به کار گرفته شده با ماهیت قرض الحسنه در تشکیلات کنونی مرتبط با قرض الحسنه، ما را باید متوجه استفاده از ابزارهای جایگزینی کند که این ابزارها کارآمدی لازم را از جهت کیفیت و کمیت فراهم آوری منابع و تخصیص بهینه آن ها را بر اساس ارکان اصلی قرض الحسنه دارا باشد.
- ۵- با توجه به ماهیت نهاد قرض الحسنه و مقتضیات آن بایستی در تشکیلات و نهادهای مرتبط با قرض الحسنه در کشور، تحولی اساسی صورت گرفته و اندیشمندان بانکداری اسلامی به دنبال طراحی ابزارهای جایگزینی باشند که قابلیت های لازم جهت تامین و تخصیص بهینه منابع قرض الحسنه را داشته باشد.
- ۶- از آن جا که اوراق قرض الحسنه دارای مزایای و آثار متعدد اجتماعی و اقتصادی می باشد؛ انتظار می رود بتوان از طریق بسترسازی مناسب فرهنگی و تبیین آثار مذکور توسط رسانه ها، زمینه استقبال گسترده مردم از این ابزار مالی اسلامی را فراهم آورد.

منابع و مآخذ

- ابریشمی، حمید (۱۳۷۵)، اقتصاد ایران (چاپ اول)، تهران: علمی و فرهنگی.
- اقبال، منور (۱۳۸۴)، «بانکداری اسلامی» درس‌هایی در اقتصاد اسلامی (چاپ اول)، ترجمه: مجید حبیبیان نقیبی، قم: دانشگاه مفید.
- بختیاری، صادق (۱۳۸۲)، تحلیلی از توزیع درآمد با استفاده از روش پارامتریک (چاپ اول)، تهران: معاونت امور اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی.
- بیدار، محمد، (۱۳۹۱)، بررسی کارمزد قرض الحسنه و شیوه‌های محاسبه آن در بانکداری اسلامی، معرفت اقتصاد اسلامی، سال ۴، شماره ۱، پائیز و زمستان ۱۳۹۱.
- پهلوان، حمید و رضوی، سید روح الله (۱۳۸۶)، اوراق صکوک: تعریف، انواع و ساختار، تهران: مدیریت پژوهش توسعه و مطالعات اسلامی سازمان بورس اوراق بهادار.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵)، تسنیم، قم: نشر اسراء.
- حبیبیان نقیبی، مجید، (۱۳۸۱)، قرض الحسنه و راهبردهای توسعه اقتصادی، نامه مفید، شماره ۳۱، صص ۱۵۰-۱۲۳.
- دادگر، یدالله (۱۳۸۰)، اقتصاد بخش عمومی (چاپ اول)، قم: دانشگاه مفید.
- راغب الصفهانی، ابوالقاسم الحسین بن محمد (۱۴۱۲)، مفردات قرآن، بیروت: دارالعلم. راهب، مهدی (۱۳۷۷)، تأمین اجتماعی (چاپ پنجم)، مشهد: دانشگاه امام رضا (ع).
- طبرسی، مقتل بن الحسن (۱۳۷۲)، مجمع البیان، تهران: ناصر خسرو.
- عرب مازار، عباس و کیقبادی، سعید (۱۳۸۵)، جایگاه قرض الحسنه در نظام بانکی ایران، اقتصاد اسلامی، سال ۶، شماره ۲۲، تابستان ۱۳۸۵، صص ۳۶-۱۳.
- فرجی، شهرزاد و واشقانی فراهانی، سمانه، (۱۳۹۰)، ابزارهای نوین تامین مالی (کاربرد اوراق قرض الحسنه، مرابحه، اجاره و استصناع (سفارش ساخت) در سیستم بانکی). قابل دسترس از: <http://www.banksepah.ir/upload/modules/articles/pdfs/73.pdf>
- قرشی، علی اکبر (۱۳۷۱)، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- کمیجانی، اکبر و هادوی نیا، علی اصغر، (۱۳۷۷)، درآمدی بر جایگاه قرض الحسنه در اسلام و اثرات اقتصادی آن، نامه مفید، سال ۴، شماره ۱۴، صص ۲۵۴-۲۳.
- گریفین، کیت و مک کنلی، تری (۱۳۷۷)، توسعه انسانی (دیدگاه و راهبرد) (چاپ اول)، ترجمه: غلام رضا خواجه پور، تهران: وداد.
- گلستانی، مهدی، (۱۳۸۹)، اوراق (صکوک) اجاره ایزاری نوین برای تامین مالی شرکت های لیزینگ، مجله اقتصادی - ماهنامه بررسی مسائل و سیاست های اقتصادی، سال ۱۰، شماره های ۹ و ۱۰، صص ۵۴-۳۷.

- محقق نیا، محمد جواد (۱۳۸۸)، بررسی جایگاه قرض الحسنه در نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران، معرفت اقتصاد اسلامی، سال ۱، شماره ۱، پائیز و زمستان ۱۳۸۸، ص ۱۶۲-۱۴۱.
- موسویان، سید عباس (۱۳۸۶ الف)، ابزار های مالی اسلامی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- موسویان، سیدعباس، (۱۳۸۸ ب)، صکوک مرابحه ابزار مالی مناسب برای بازار پول و سرمایه اسلامی، دوفصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی، سال ۶، شماره ۱۱، صص ۳۱-۹.
- میرمعزی، سیدحسین، (۱۳۷۷)، ترسیم نظام اقتصادی اسلام براساس مکتب اقتصادی آن از دیدگاه امام خمینی، مجله نامه مفید، ش ۱۴، صص ۲۱۸-۱۸۵.
- نجفی، محمدحسن (۱۳۹۴)، جواهرالکلام، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- نیلی، مسعود (۱۳۷۶)، اقتصاد ایران (چاپ اول)، تهران: مؤسسه عالی پژوهش در برنامه ریزی و توسعه.
- هادوی نیا، علی اصغر (۱۳۷۸)، قرض الحسنه و آثار اقتصادی آن، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- هادوی نیا، علی اصغر، (۱۳۸۰)، اوراق قرض الحسنه، اقتصاد اسلامی، سال ۱، شماره ۴، صص ۱۰۴-۸۳.
- یزدانی، مریم، (۱۳۹۰)، قرض الحسنه و نقش آن در رفع نیازهای اجتماعی و اقتصادی، مجله اقتصادی (ماهنامه بررسی و مسائل و سیاست های اقتصادی)، سال ۱۱، شماره ۵، صص ۴۰-۲۹.